

РОЗВИТОК МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА РОСІЇ У БІБЛІОТЕЧНІЙ ГАЛУЗІ

У статті проаналізовано проблему розвитку бібліотечної співпраці між Україною та Росією, що є актуальними для всієї бібліотечної системи. Також автор дає характеристику сучасного стану впровадження інформаційних технологій на державному рівні.

Ключові слова: Україна, Росія, бібліотеки, інформаційні технології, міждержавне співробітництво, фонди.

The paper presents an analysis of the problem of library cooperation between Ukraine and Russia, which are relevant for the entire library system, as well as the author gives description of the current state of implementation of information technology at the state level.

Keywords: Ukraine, Russia, libraries, information technology, interstate cooperation and funds.

Важливою сферою російсько-українських двосторонніх відносин є співробітництво в бібліотечній справі. Як і інші галузі духовної культури, бібліотеки пережили наслідки економічної та політичної кризи початку 90-х років ХХ ст. Скорочення державного фінансування, що негативно відобразилося на доповнюваності й оновленні бібліотечних фондів; втрата інтересу широких мас населення до літератури, їх зосередження на інших цінностях; розпад єдиного радянського книговидавничого простору, що, в свою чергу, обмежило можливості наповнення книжкових фондів бібліотек літературою, що видається за кордоном (особливо це актуально для колишніх союзних республік, в тому числі для України, адже сегмент російських книжок на радянському просторі був найбільшим) – всі ці факти продемонстрували слабкість бібліотечної сфери і її залежність від політичних та економічних процесів, котрі відбуваються в державі. Через це потреба відновлення попередніх зв'язків, їх розширення та перехід на нові форми співпраці стала однією з ключових проблем, що постали перед галуззю в перші роки незалежності. Будучи досить віддаленою від політики, бібліотечна справа зуміла оминати низку проблем, що супроводжували процес налагодження двостороннього співробітництва.

Варто також зазначити, що на рубежі ХХ–ХХІ ст., з розпадом Радянського Союзу, змінилася не лише юридична належність бібліотек. Процес інформатизації суспільства охопив всі країни світу й, поширюючись на територію Росії і України, змушує переглянути сам статус і призначення бібліотеки, її внутрішню структуру та завдання діяльності. Бібліотека поступово мала перетворитися зі звичайної книгозбірні на своєрідний "електронний архів", у якому інформація має зберігатися як на традиційних, так і на електронних носіях. Обслуговування користувачів в онлайн-режимі, що є звичною практикою у західних бібліотеках, мало лише впроваджуватися в аналогічних закладах пострадянського простору [8]. Потреба у збільшенні рівня інформатизації бібліотечної справи не була чимось особливим, її активно вимагав час.

Двостороннє співробітництво у бібліотечній справі по суті було започатковане відкриттям зачиненої 1938 р. Бібліотеки української літератури в Москві, що тривалий час містилася у приміщенні читального залу Центральної бібліотеки Каширського району м. Москви й лише в травні 1997 р. Указом голови Комітету з культури Москви на базі бібліотеки-філіалу № 147 була створена Бібліотека російської і української літератури [11]. З самого моменту свого започаткування цей заклад перебував під пильною увагою як державних, так і суспільних організацій обох країн, виступаючи детектором рівня міждержавного співробітництва.

Упродовж наступних років з дня відновлення книгозбірні постійну допомогу Бібліотеці надають Публічна бібліотека ім. Лесі Українки, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Державна бібліотека України для дітей, бібліотеки "Українських Правничих Фундацій", державного відкритого акціонерного товариства "Укркнига". Систематично надсилають свої книги в дар Бібліотеці відомі в Україні видавництва "Каменярь", "Либідь", "Мистецтво". Доволі значною є допомога пошти Українського державного підприємства "Преса", а також пошти "Державної фельд'єгерської служби України". Комплектування фондів бібліотеки здійснюється переважно шляхом отримання літератури коштом міського бюджету Москви, що лише підтверджує факт міждержавного співробітництва у цій сфері, а також безкоштовної передачі друкованих видань, які видаються бібліотеками і видавництвами українських суспільних організацій, приватними особами. Значну матеріальну допомогу в комплектації фондів бібліотеки надає міжнародний фонд "Відродження".

Однак лише благодійна діяльність таких установ та організацій без широкомасштабної державної підтримки не могла б забезпечити той достатній рівень, котрий дозволяє бібліотеці не лише існувати, а й проводити активну роботу по популяризації української літератури і української культури в цілому у Росії. Адже, окрім своєї традиційної функції, бібліотека є організатором й учасником низки заходів. Найвідомішими з них є організація традиційних книжкових та документальних виставок (зокрема, "Україна книжкова"), при бібліотеці проводить свої недільні школи та окремі заняття "Український національний образотворчий центр", де діти вивчають українську мову, літературу, історію, а також англійську мову, навчаються працювати на комп'ютерах. Систематичними стали при бібліотеці зустрічі Українського історичного клубу Москви [2, 21].

Велику підтримку Бібліотеці з перших кроків її існування надавали Міністерство культури і мистецтв України, Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державний комітет по справам національностей і міграцій України, й особливо Посольство України в Російській Федерації і Культурний центр України в Москві. Ці державні установи не лише здійснювали цільову матеріальну допомогу, фактично забезпечуючи повноцінне життя закладу, а й надавали всебічну моральну, правову та організаційну підтримку.

Слід також відмітити допомогу і російських державних органів: Міністерства по справах федерації і національностей РФ, Комітету суспільних і міжрегіональних зв'язків Уряду Москви. В свою чергу, російські установи, як і їх українські колеги, не полишали увагою цей заклад, забезпечуючи йому не лише правові підстави для функціонування й активізації своєї діяльності в Росії, а допомагали уникати конфліктів з ультраправими настроями частини російської еліти та суспільства. Прикладом допомоги бібліотеці з боку російської сторони є вже згаданий Указ про створення російсько-української бібліотеки від 1997 р.

Плідна діяльність цієї бібліотеки упродовж усієї її новітньої історії була б неможливою без активної участі недержавних організацій, котрі представляють як українську діаспору, так і всіх зацікавлених українською мовою та культурою в столиці Росії – Український молодіжний клуб, Об'єднання українців Росії і Москви, Товариства любителів української музики, Український історичний клуб Москви [2, 21]. Ці громадські культурницькі організації демонструють свою зацікавленість у якісній роботі закладу, надають йому всебічну підтримку, як моральну, так і матеріальну; їх члени часто виступають у ролі волонтерів при організації та проведенні бібліотекою певних культурно-просвітницьких заходів.

Репрезентуючи одну з найменш заполітизованих галузей, спеціалісти з бібліотечної справи досить швидко перейшли від декларативних заяв про співробітництво до реальних кроків. Зокрема, було створено нормативно-правову базу, основою якої стали два закони: Закон "Основи законодавства України про культуру" та Закон України "Про бібліотеки та бібліотечну справу", прийнятий 27 січня 1995 р. Щодо міжнародної співпраці, останній документ регламентував такі форми співробітництва: проведення спільних наукових досліджень; організація спільних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів; участь у роботі міжнародних організацій; вільний обмін документами, котрий забезпечує можливість вільного обміну літературою та іншими складовими бібліотечних фондів; спільна видавнича діяльність. Окрім того, бібліотеки дістали право на укладання двосторонніх договорів з бібліотеками інших країн відповідно до чинного законодавства України [7]. Аналогічні документи були прийняті також у Російській Федерації, що, поруч з двосторонніми угодами про співробітництво в культурній сфері, забезпечило можливість повноцінної двосторонньої співпраці.

Починаючи з 1996 р., співробітництво між Україною та Росією в бібліотечній галузі набуло нових, більш активних форм. Було створено низку міждержавних асоціацій, що так чи інакше координували співпрацю між бібліотеками обох країн. До них, в першу чергу, відносяться Рада директорів наукових бібліотек та наукових центрів академії наук МААН (Міжнародної асоціації академії наук), яку очолює генеральний директор Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, дійсний член НАН України О. С. Онищенко, Рада директорів галузевих наукових бібліотек тощо. Завданням цих організації є налагодження механізмів регулярного обміну інформацією, визначення пріоритетних напрямків інформаційної взаємодії наукових бібліотек і наукових центрів, обмін продуктами професійної наукової діяльності бібліотек та інформаційних центрів, розробка спільних програм та видання наукових праць [10, 43].

Рада директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академії наук – членів МААН була створена 1996 р. як правонаступниця Міжнародної асоціації академічних бібліотек і інформаційних центрів. Так, відповідно до Положення про Раду директорів наукових бібліотек МААН, її завданнями є:

- визначення пріоритетних напрямів та координація інформаційної взаємодії НАН і НАЦ національних АН;
- вироблення механізмів регулярного обміну інформаційними матеріалами, взаємне використання інформаційних ресурсів для оптимальної організації інформаційного забезпечення науки в академіях – членах МААН;
- організація обміну продуктами професійної наукової та інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотек й інформаційних центрів, підготовка спільних інформаційних та наукових видань, розробка спільних наукових програм;
- розвиток міжнародних наукових зв'язків з бібліотеками та інформаційними закладами світового співтовариства [10, 43].

Одним з перших кроків, здійснених Радою директорів, стало узгодження принципів фінансування діяльності бібліотечних установ у національних державах, а також вирішення цілої низки організаційних заходів, спрямованих на покращення рівня співробітництва між країнами. Адже на перепоні цьому стояла неузгодженість податкового й митного законодавства країн. Щоб сприяти узгодженню законодавства різних країн щодо обміну літературою, Рада директорів національних бібліотек і науково-інформаційних центрів організувала взаємообмін проектами документів, що розроблялися в країнах Співдружності, сприяла підписанню ними Флорентійської угоди [9, 43].

Одним з найважливіших практичних кроків цієї установи стала співпраця з законодавчими органами, спрямована на певну уніфікацію національного законодавства щодо бібліотечної справи з законодавством країн-партнерів, що мало активізувати співробітництво й усунути низку штучних перепон в галузях книгообміну, реалізації спільних проектів та інших складових бібліотечної справи.

Важливим досягненням двосторонньої співпраці між бібліотеками стала домовленість про безвалютний обмін журналами, що визначені на основі ознайомлення з планами видань всіх академічних установ держав-партнерів. Цей захід значною мірою дозволив подолати ситуацію, за якою обидві країни практично були позбавлені можливості контролювати надходження періодичних друкованих видань до фондів своїх бібліотек. Прийняття ж цієї домовленості забезпечило вільний обмін журналами та іншою друкованою продукцією на взаємовигідних засадах, адже їхня купівля за іноземну валюту зазвичай не відповідала економічним можливостям бібліотек [9, 45].

Важливим напрямком діяльності Ради директорів є розв'язання питань щодо реформування бібліотек на шляху до інформаційного суспільства. Зокрема, розглядаються питання впровадження новітніх вискоелективних технологій для створення інформаційної бази інноваційного розвитку країни, забезпечення користувачів оперативною й релевантною їхнім потребам інформацією, вдосконалення бібліотечно-бібліографічних послуг, підвищення культури обслуговування, інформаційної культури читачів, трансформація бібліотечних фахівців у технологів й організаторів інформаційної сфери, спеціалістів з аналітико-синтетичної обробки документальних інформаційних потоків, реорганізація з цією метою системи безперервної бібліотечної освіти, де основну увагу буде приділено новим інформаційно-освітнім технологіям, інноваційним формам навчання, розвитку системи дистанційної освіти [12, 97]. Ці питання є актуальними для бібліотек будь-якої країни, і їх вирішення часто потребує саме високого рівня міждержавного співробітництва, яке і здійснюється під керівництвом Ради директорів наукових бібліотек та наукових інформаційних центрів [4, 58].

Досить актуальною проблемою для бібліотек обох країн, яка потребує значного рівня міждержавного співробітництва, є інтеграція інформативних ресурсів на національному й міждержавному рівні. Її вирішенню та реалізації значною мірою сприяє корпоративна каталогізація, стандартизація, лінгвістичне та програмне забезпечення, яке розробляється представниками обох сторін. В обох країнах упродовж багатьох років здійснюється програма реферування інформаційних ресурсів – монографій, енциклопедій, довідників, авторефератів дисертацій, збірників наукових праць, матеріалів конференцій тощо. Така робота дозволяє в онлайн-режимі через мережу Інтернет ознайомитися з основним змістом того чи іншого джерела. Відповідно передбачений взаємний обмін тематичними фрагментами загальнодержавної реферативної бази даних, що дозволяє користувачам та спеціалістам отримувати інформацію про джерела, котрі перебувають у книгозбірнях за кордоном [6, 428].

Важливою формою співробітництва в сфері бібліотечної справи є книгообмін, який посилюється з кожним роком. Так, лише Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського довела свій книгообмін з бібліотеками Російської федерації до кількох тисяч назв на рік. Зокрема, в 2002 р. (Році України в Російській Федерації, котрий став піком активізації міждержавних відносин) було відправлено бібліотекам академії наук – партнерам з книгообміну 3 578 примірників наукових видань (493 монографії, 3 085 періодичних видань), отримано – 1 217 примірників (837 монографій, 380 прим. журналів). Як завжди, цінні наукові видання надсилав Російський гуманітарний науковий фонд – 368 монографій, що також підкреслює важливість такої форми співпраці для обох партнерів [3, 175].

Між бібліотеками України здійснюється також обмін списками іноземних наукових видань, замовлених за валюту або отриманих в результаті міжнародного книгообміну, а також списки іноземної літератури, що надійшли до книгозбірень децентралізовано, оскільки ця інформація є основою для регіонального співробітництва у комплектуванні, організації доукомплектування фондів копіями документів, служить довідковим апаратом для роботи міжбібліотечного абонементу. Наявність таких списків набуває важливості й через свій економічний бік, адже валютне фінансування бібліотек в обох країнах є досить обмеженим, тому бібліотеки власними силами не здатні повноцінно й якісно поповнювати фонди іноземної літератури [1, 286].

У зв'язку з Роком України в Російській Федерації й зважаючи на традиції наукового співробітництва наших країн, Російська Академія Наук у 2002 р. передала в дар НАН України 3 500 прим. книг і журналів – видань РАН, зокрема 150 назв (1 900 номерів) періодичних видань. І хоча більша частина цього дарунку була розміщена в сховищах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, однак й інші академічні бібліотеки, як в Києві, так і в інших містах України отримали нові російські видання. У відповідь українські бібліотеки також підготували книжковий дарунок своїм російським партнерам. У його формуванні, що його координатором виступила Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, активну

участь взяли науково-дослідні інститути НАН України Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Львова, Миколаєва тощо. До складу подарунка ввійшли видання, серед яких монографії, збірники наукових праць, періодичні видання, що репрезентують сучасний рівень розвитку української науки, освіти, культури. Вони, в свою чергу, поповнили бібліотеки різних установ Російської Академії Наук [5, 405].

Книгообмін між бібліотеками України та Російської Федерації, окрім нерегулярних принагідних подарунків, має й певні традиції, здійснюючись на основі двосторонніх домовленостей між конкретними бібліотеками. Найчастіше активними партнерами книгообміну є великі, переважно академічні бібліотеки, що, окрім іншого, мають значний книгообмінний фонд та достатнє фінансування для його поповнення й оновлення; часто партнерами є бібліотеки аналогічних за профілем та спеціалізацією академічних установ. Однак, на думку спеціалістів з Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів, двосторонній книгообмін має бути оптимізованим та здійснюватися на основі попереднього замовлення літератури за темами видавництва та академічних установ [1, 287].

Важливим і взаємовигідним напрямком співпраці у бібліотечній сфері є підготовка висококваліфікованих спеціалістів для галузі, а також забезпечення їхнього професійного й наукового зростання. З цією метою здійснюється комплекс системних заходів, спрямованих на вирішення проблеми. Так, під егідою Ради директорів проводиться низка конференцій, симпозіумів, круглих столів тощо. Радою створюється єдиний план організації науково-практичних заходів, що проводяться в бібліотеках різних країн; вказуються тематика дисертацій та науково-дослідницьких робіт. На веб-серверах головних бібліотек академій – членів МААН також вміщується інформація про значні події в житті бібліотек, масштабні заходи з актуальної тематики, діяльність бібліотечних асоціацій, електронні версії наукової та інформаційно-бібліографічної продукції установ тощо. Бібліотеки України, Білорусі, Росії обмінюються по електронній пошті підготовленими ними інструктивними та методичними матеріалами, оперативно висловлюють зауваження та пропозиції, проводять телеконференції з дискусійних фахових проблем [9, 45]. Така співпраця в інформаційному просторі є досить вигідною для галузі, адже вона дозволяє не лише оперативно ознайомлюватися з усіма новинками, а й повноцінно використовувати досвід партнера на практиці, обирати для себе при цьому найоптимальнішу форму чи методику.

Окрім співпраці в мережі Інтернет, триває співпраця й у традиційних для ХХ ст. формах. За останні роки було сформовано практику обміну публікаціями у фахових журналах та наукових збірниках. До цієї роботи залучаються спеціалісти бібліотечної галузі не лише Російської Федерації та України, а й інші їхні партнери – члени Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів з Білорусі, Латвії, Казахстану. Ними оприлюднюються фундаментальні та прикладні дослідження на сторінках науково-теоретичного та практичного журналу "Бібліотечний вісник", інших фахових видань. Особливо активну співпрацю з українського боку ведуть київська Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського та Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Праці їх співробітників активно публікуються у російських спеціалізованих виданнях [3, 177].

Оскільки потреба у професійному спілкуванні гостро відчувається спеціалістами усіх академічних бібліотек незалежно від їхньої правової та територіальної приналежності, Радою директорів було прийнято рішення про видання збірника, на сторінках якого знайшли б відображення пошуки нових шляхів розвитку наукової бібліотеки, визначення її місця в соціальній структурі сучасного суспільства, підходи до управління розвитком бібліотек, формування їхніх фондів, впровадження сучасних інформаційних технологій, зусилля з оптимізації бібліотечно-інформаційного обслуговування вчених і спеціалістів, трансформації ролі бібліотекаря в новому інформаційному середовищі. Конкретні рішення фахівців з багатьох названих проблем, спроби теоретичного осмислення практичної бібліотечної діяльності, результати наукових досліджень, що провадяться бібліотеками, представлені в першому випуску науково-практичного і теоретичного збірника "Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития" (Київ, 2000). Збірник підготовлений міжнародною редакційною колегією, до якої увійшли директори й провідні спеціалісти академічних бібліотек, й виданий Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського [9, 45].

Важливою формою співпраці стало проведення регулярних та спеціалізованих наукових конференцій, участь у яких беруть як керівники окремих закладів, так і їхні працівники різного профілю. Ці конференції бувають призначені як для узгодження певних організаційних моментів щодо здійснення поглиблення співпраці та оптимізації роботи профільних закладів, так й присвячені окремим галузям бібліотечної справи. Серед найвідоміших спільних конференцій, в роботі яких беруть участь спеціалісти з обох країн, можна виділити наступні: щорічна конференція, що її проводить Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського – "Бібліотеки та асоціації у світі, що змінюється: нові технології та нові форми співробітництва" (Автономна Республіка Крим, м. Судак); конференція, що організовується Бібліотекою з природничих наук Сибірського відділення РАН; щорічна конференція, організовувана Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника НАН України; та багато інших. З-поміж нерегулярних конференцій варто виділити проведену Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського тематичну конференцію "Львівському "Апостолу" – 425", на якій було розглянуто низку важливих проблем: відкриття доступу й збереження історико-культурних фондів академічних установ, науковий опис рукописів, каталогізація пам'яток книгодрукування та ін. У роботі цієї конференції взяли участь спеціалісти не лише з Росії та України, а й з країн Балтії та Білорусі [10, 46].

Отже, розглянувши відносини між Україною та Росією в бібліотечній галузі, ми можемо зробити ряд висновків. Так, особливості розвитку цієї галузі диктують комплекс вимог до співробітництва, яке включає в себе спільне вирішення проблем комплектації фондів, їх обміну та можливостей використання. Саме спільними зусиллями покращується процес переведення бібліотек від колишньої радянської до сучасної, західної моделі, де пріоритет надається забезпеченню вільного доступу до шуку інформації. Важливим кроком до цього, що також завдяки співпраці став значно доступнішим, є поступовий перехід до інформаційних технологій сучасності, котрі забезпечили вихід бібліотек у віртуальний світовий простір. Важливу роль у співробітництві між Росією й Україною у цій галузі відіграє також Рада директорів наукових бібліотек, що здійснює планомірну роботу з керівництва та удосконалення функціонування галузі. Саме завдяки її роботі співробітництво в галузі бібліотечної справи на початку другого десятиліття XXI ст. стає одним з найбільш ефективних та продуктивних з-поміж інших галузей духовно-культурної сфери.

Використані джерела

1. Арсенко Т. І. Міжнародний книгообмін як один з видів інформаційної діяльності бібліотеки / Т. І. Арсенко, Н. І. Малолетова // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 281-288.
2. Белошинская Е. И лишь неизменна книга: К 80-летию создания Библиотеки украинской литературы в Москве / Е. Белошинская, Ю. Кононенко, В. Слюсарчук. – М.: Слово, 2002. – 64 с.
3. Бровкін А. Г. Міжнародні зв'язки Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (проблеми та перспективи розвитку) / А. Г. Бровкін // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 175-189.
4. Буранова И. К. Проекты международных организаций и перспективы развития библиотек / И. К. Буранова // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. – 2002. – Т. 1. – С. 57-59.
5. Грязнова А. Н. Международный книгообмен в ГПНТБ России и тенденции его развития на современном этапе / А. Н. Грязнова // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. – 2002. – Т. 1. – 698 с.
6. Єлепов Б. С. Формування та використання інформаційно-бібліотечних ресурсів у забезпеченні науки (на практиці Сибірського відділення РАН) / Б. С. Єлепов // Наукові праці Національної бібліотеки України. – 2000. – Вип. 5. – С. 426-435.
7. Закон України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" від 27 січня 1995 р. № 32/95-ВР // Закони України / Верховна Рада України. Інститут законодавства; редкол.: В. Ф. Опришко (голова) та ін. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – Т. 8. – С. 27–38.
8. Кузьмин Е. И. Библиотеки на службе общественному прогрессу. Модернизация и сотрудничество библиотек / Е. И. Кузьмин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea97/doc/doc1.html
9. Онищенко О. Міжнародна асоціація академії наук: стратегія інформаційно-бібліотечного співробітництва / О. С. Онищенко // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 2. – С. 42-46.
10. Освіта і інвестиції в Україні. – К.: Знання України, 2002. – 143 с.
11. Українська книгозбірня у Москві // Культура і життя. – 1992. – 4 липня. – С. 2.
12. Эссин Т. А. Библиотека на пути в информационное будущее / Т. А. Эссин // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. – 2003. – Т. 1. – С. 94-99.